

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Оксана Салабай
Київ

В статті здійснено опис педагогічних умов розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку та представлені результати експериментального дослідження щодо порушеної проблеми.

Ключові слова: пізнавальна активність, пізнавальний інтерес, психічний розвиток, пошуково-дослідницька діяльність, інтелектуальна сфера дошкільника.

Постановка проблеми. Проблема пізнавальної активності дошкільників – одна з найактуальніших у теорії і практиці дошкільного виховання, оскільки активність є необхідною умовою формування розумових якостей дітей, їх самостійності та ініціативності. Формування у дітей активного ставлення до навколишньої дійсності є одним з основних напрямів виховання, оскільки власна активність дитини є однією з умов її повноцінного розвитку.

Феномен пізнавальної активності як один із найважливіших чинників навчання постійно привертає увагу дослідників, оскільки взаємодія людини із навколишнім світом можлива тільки завдяки її активної діяльності. Під пізнавальною активністю слід розуміти самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [8, с. 88].

Зокрема, у Базовому компоненті дошкільної освіти (сфера "Я-сам", змістова лінія "Психічне Я") йдеться про те, що дитина повинна "мати уявлення про пізнавальну активність у власному розвитку, цікавитися особливостями свого сприймання, пам'яті, уяви, мислення; володіти

початковими формами дослідництва, експериментування, елементарно вивчати навколишній світ".

Доцільно звернути увагу на те, що в Базовому компоненті закладено підхід до особистості як до суб'єкта власної діяльності. Дитина розглядається як цінність, як активна творча особистість (ця думка проходить крізь увесь документ червоною ниткою) [1]. Тому перед педагогами дошкільної галузі ставиться **завдання**: виховання гармонійної, всебічно розвиненої творчої особистості, а пізнавальна активність розглядається як одна з рис особистості.

Під пізнавальною активністю науковці розуміють самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язати завдання, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [2, 12].

Пізнавальний інтерес проявляється в прагненні дитини пізнавати нове, виявити незрозуміле про якості, властивості предметів, явищ дійсності, в бажанні вникнути в їх сутність, знайти між ними взаємозв'язки (Т. Кулікова). Пізнавальний інтерес відрізняється від допитливості широтою захоплення об'єктів, глибиною, вибірковістю. Основою пізнавального інтересу є активна мислительна діяльність. Під впливом пізнавального інтересу дитина здатна до довготривалої та стійкої зосередженості уваги, проявляє самостійність у вирішенні розумового або практичного завдання.

Суб'єктивно для самої людини інтерес і допитливість виявляються у позитивному емоційному тоні, що супроводжує процес пізнання, у бажанні пізнати більше, ознайомитися глибше з тим об'єктом, який є в полі її зовнішньої чи внутрішньої уваги.

Допитливість спонукає людину активно шукати шляхи і засоби задоволення потреби в знаннях, у створенні духовних чи матеріальних цінностей. Реалізуючись в інтересі, допитливість немовби зберігає інтерес, не дає можливості йому згаснути, а, навпаки, зумовлює внутрішню перебудову й осмислення здобутих знань, сприяє появі нового інтересу, що відповідає вже вищому рівню пізнання. Таким чином, допитливість через інтерес постійно

збуджує «механізм» пізнання. Нерідко вона збігається з інтересом, особливо тоді, коли мова йде про вже сформовану особистість, у якої є постійний і глибокий інтерес до певної діяльності. Так, відомий учений-експериментатор І. Павлов, дослідивши закономірності функціонування нервових клітин, не припиняючи свого пошуку, не втрачаючи тим самим інтересу до певної групи фактів, а варіюючи свій експеримент, поширював його на нове коло завдань, серед яких з'ясована закономірність займає уже підпорядковане місце [8, 88].

У формуванні пізнавальної діяльності чимало важать індивідуальний і диференційований підходи.

Загальнотеоретичні положення Л. Виготського про провідну роль навчання у розвитку дитини: воно має передувати йому, бути джерелом нового у ньому. Поняття *«зона найближчого розвитку»* розкриває це положення: навчаючись з допомогою дорослого, дитина успішно починає виконувати те, чого досі не могла робити сама. Досягнуте нею до моменту навчання характеризується як *«зона актуального розвитку»*. Спостерігаючи, як дитина пізнає світ, ми й виявляємо, вивчаємо специфіку її мислення. Здатність осмислювати об'єкт пізнання залежить від швидкості переключення думки з об'єкта на об'єкт. Така здатність дитячої думки суто індивідуальна, при тому, що надзвичайно важливо саме в перші роки життя навчити дитину активно ставитися до того, що відбувається навколо, швидко й доцільно оперувати уявленням як основною передумовою розвивального навчання. Ось чому такими важливими є вдумливе проникнення вихователя в душу дитини, вміле педагогічне керівництво її мисленням [7, 2-4].

Метою освітньо-виховного процесу в дошкільному закладі має бути розвиток індивідуальних пізнавальних здібностей дитини, що потребує особливої уваги до процесу засвоєння дітьми програмового матеріалу. Саме за процесом та особливостями його перебігу слід судити про ефективність пізнавальної діяльності (а не за кінцевим результатом, обсягом знань, умінь і навичок). Ось чому так важливо знати, що і як дитина робить, щоб засвоїти

матеріал, адже саме від її пізнавальної активності залежить, що і як вона засвоює (Г. Костюк).

Значущість майстерності виховного впливу, підкреслювали відомі педагоги і психологи, зокрема І. Зязюн, Г. Костюк, В. Сухомлинський та інші. У своїх працях вони зазначали, що саме майстерність виховного впливу полягає у пробудженні й спрямуванні саморуку, саморозвитку, самостійної діяльності дитини, її пізнавальної активності, творчої ініціативи у розв'язанні як життєвих, так і спеціально створених дорослими ситуацій. У дошкільному дитинстві пізнавальний інтерес виникає й розвивається не сам собою, а лише за умови спілкування з близькими дорослими, які є прикладом для наслідування. Пізнавальні ж здібності дитини насамперед характеризуються пізнавальною активністю, можливостями розв'язувати пізнавальні завдання, зокрема проблемні, виходити за межі заданого, перетворювати його, застосовуючи при цьому різні способи і засоби [9, 32].

Дітям не треба надто багато говорити, не варто начиняти їх розповідями, адже слово – не забавка, а словесне пересичення – одне з найшкідливіших. Треба давати вихованцям можливість не тільки слухати педагога, а й помовчати: подумати, осмислити почуте й побачене.

Уміння дати вихованцеві подумати – витончена складова педагогічної майстерності. Справжньою школою мислення, розвитку розуму є екскурсії в природу, але за умови, що дитині надається можливість послухати, прислухатися, подивитися і придивитися, відчутти, осмислити кожний яскравий образ, навчитися переключати думку з наочного образу на «обробку» інформації про нього.

Розвиток пізнавальної активності у дитини є обумовленим позицією дорослого. Уважне ставлення дорослих до пізнавальної потреби дітей, організація відповідних проблемних ситуацій, сприяє становленню впевненості дитини у своїх власних силах, а це зумовлює оптимальний розвиток її пізнавальної сфери, адже пізнавальна активність – це і потреба пізнання, й спонукувана нею пізнавальна діяльність.

Про те, чим дитина зацікавлена і якою є її прагнення пізнавати певні явища, свідчать чотири показники (за М. Годовиковою):

- 1) увага й особливий інтерес до предмета;
- 2) емоційне ставлення до нього (подив, замилювання, нерозуміння, грайливість, стурбованість);
- 3) дії, спрямовані на краще розпізнавання будови предмета, розуміння його функціонального призначення. Загальна кількість таких дій – передусім їхнє розмаїття й зміна одних типів іншими, паузи, під час яких дитина розмірковує про цей предмет, свідчать про інтенсивність обстеження;
- 4) постійний потяг до предмета навіть тоді, коли його немає.

Для підтвердження теоретичних положень нами було здійснено експериментальне дослідження на базі навчально-виховного комплексу школярок «Арніка» №85 м. Львова в групі дітей старшого віку.

Науковцями доведено, що у старшому дошкільному віці розвиток пізнавальної сфери – це складний комплексний феномен, який включає розвиток пізнавальних процесів, що регулюють діяльність дошкільника та особистісну активність у пізнанні. Тому, саме забезпечення дитячої допитливості, ініціативності, самостійності у пізнанні, а також зорієнтованість освітньо-виховного процесу на забезпечення якісних вікових утворень пізнавальної сфери були виокремлені в якості критеріїв оцінки умов розвитку та виховання дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі.

У дослідженні брали участь вихованці старшої групи загальною кількістю 36 дітей. Групу було розділено на дві підгрупи – експериментальну і контрольну по 18 дітей в кожній.

Експеримент проводився у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний.

Основний метод, який склав основу констатувального експерименту, полягав у систематичному і цілеспрямованому спостереженні за тим, як діти ставляться до оточуючих предметів, як діють з ними. Спираючись на знання

дітей, насамперед вважали за необхідне визначити їх спільні інтереси, уявлення та бажання пізнавати нове, досліджуючи невідоме самостійно.

З цією метою нами були розроблені: спеціальна методика; визначені критерії: зацікавлення новим предметом (іграшкою), явищем у природі; поява різноманітних, іноді не традиційних питань; вміння користуватися способами розумової діяльності, тощо; а також рівні сформованості пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку: низький, середній, високий.

У ході тривалих спостережень за поведінкою дітей обох груп у спеціально створених ситуаціях ми дізнались про прояв дітьми зацікавленості до нових іграшок, літературних творів, зростаючу кількість запитань та позитивний емоційний стан після та під час відповіді дорослого на їх запитання, вміння дітей користуватися способами розумової діяльності.

Для з'ясування рівня розумової діяльності нами використовувалась комплексна діагностика, розроблена науковцями для виявлення готовності дитини до школи. Крім цього дітям пропонувалась гра "*Розумники й розумнички*" з інтелектуальними завданнями [3, 42].

Обробивши результати отриманих даних, ми з'ясували рівень сформованості допитливості кожної дитини і групи в цілому, зокрема в експериментальній групі результати показали, що на високому рівні опинилися 5 дітей, на середньому – 7, а на низькому – 6 дітей старшого дошкільного віку.

В контрольній групі з високим рівнем було виявлено 4 дитини, з середнім – 8, низьким – 6 дітей-дошкільників.

Враховуючи результати констатувального експерименту ми дійшли висновків, що діти старшого дошкільного віку мають недостатній рівень пізнавальної активності, пасивні при "спілкуванні" з новими, незнайомими предметами, в них недостатньо розвинена спостережливність, часто виникають проблеми у процесі розумової діяльності, недостатня зацікавленість інтелектуальними завданнями, тощо. Знання дітей залежать не тільки від того, що вони дізнаються у садку, а й від соціального досвіду набутого в сім'ї [4, 8].

Тому на формувальному етапі експерименту нами заплановано і реалізовано різноманітні методики і форми навчання і виховання з метою підвищення рівня пізнавальної активності та самостійності дитини, зокрема: ігрова вправа "Художник", спостереження-гра "Знайди спільне", ігри "Смислові ряди", "Що я загадав?", «Залишаємо незвичайні сліди», «Чарівне перетворення», «Залиш свій слід», «Кола на піску»; «Долоньки вітаються з водою», «Веселі кораблики», заняття "Подорож у майбутнє" [3, 43]. Крім цього до системи роботи з дітьми старшого дошкільного віку ми включили словесні логічні завдання «Перша квіточка», «Їжачок», «Що трапилося?», «По гриби», «Кроленята», «Цікава рослина», досліди «Вода», «Повітря» [10, 15-18] та інші.

Під час реалізації системи роботи можна було побачити зацікавленість дітей до нових знань, відзначити розширення кола їх інтересів і захоплень.

Результати проведеної роботи та ефективність запропонованої системи з формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку було перевірено в ході контрольного експерименту за тими ж критеріями, під час якого було з'ясовано, що в експериментальній групі дітей з високим рівнем пізнавальної активності виявилось – 5 осіб (27,8%), з середнім рівнем – 8 (44,5%), а з низьким – 5 дітей, що склало 27,8% від загальної кількості.

Результати контрольної групи були такими: на високому рівні пізнавальної активності опинилося 5 дітей (27,8%), на середньому – 8 (44,5%), на низькому 5 (27,8%) від загальної кількості дітей.

Отримані дані свідчать, що рівень пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку в результаті проведеної роботи підвищився. Значно зріс інтерес до одержання нових знань, бажання задавати запитання та слухати відповідь, отримувати і виконувати інтелектуальні завдання, логічно мислити, узагальнювати, класифікувати отриману інформацію.

Експеримент показав, що різноманітна діяльність з предметами та явищами досить ефективно впливає на розвиток пізнавальної активності дошкільнят, оскільки завдяки самостійним пізнавальним діям дитини

предмети та явища розкриваються перед ними з різних боків, що в свою чергу, сприяє глибшому засвоєнню програмового матеріалу [6, 24].

Отримані дані свідчать, що у взаємодії з дітьми дорослі повинні приділяти особливу увагу саме особистісним аспектам пізнавального розвитку дітей, таким як ініціативність, активність у пізнанні навколишнього світу, пізнавальні емоції, позитивне переживання процесу пізнання та його результатів, впевненість у підтримці з боку дорослого [4, 8].

Отже, якщо ми хочемо розвинути у дошкільника прагнення до пізнавальної діяльності, вато орієнтуватися не стільки на розвиток його мислення, розумових здібностей, скільки на особистісні якості, потреби та на особливості власної активності.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 1999. – 60 с.
2. Брежнева О.І. Формування пізнавальної активності / О.І. Брежнева // Дошкільне виховання. – 1998. – №2. – С. 12-14.
3. Ватаманюк Г.А. Інтелектуальна гра, як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності дошкільників / Г.А Ватаманюк // Початкова школа. – 2008. – № 6. – С. 40-43.
4. Вороніна Т. В. Що? Де? Коли? У співпраці з родиною формуємо в дітей пізнавальні інтереси. / Т.В. Вороніна // Дитячий садок. – № 2 (50) січень, – 2000. – С. 8.
5. Демидова А.С. Формуємо пізнавальну самостійність у старших дошкільників. / А.С. Демидова // Дошкільне виховання, 2006.– №10. – 10 с.
6. Литвиненко І.М. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності. / І.М. Литвиненко // Дошкільне виховання. – № 4. – 2002. – С. 22 – 24.
7. Плахотников С. П. Що робити з дитячими питаннями? / С. П. Плахотников // Дитячий садок. – № 9 (441) березень, 2008. – С. 2 – 4.

8. Проколієнко Л.М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку / Л.М. Проколієнко (Бібліотека для батьків) – К.: Рад. школа, 1979. – 88 с.
9. Шумей Л.Т. Маленькі дослідники. Організація пошуково-дослідницької діяльності дітей / Л.Т Шумей, Т.В. Сергєєва, // Палітра педагога, 2008. – № 5. – С. 15-18.

В статье осуществлено описание педагогических условий развития познавательной активности детей дошкольного возраста и представлены результаты экспериментального исследования относительно рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: познавательная активность, познавательный интерес, психическое развитие, поисково-исследовательская деятельность, интеллектуальная сфера дошкольника.

The article by description pedagogical conditions of cognitive activity of preschool children and presents the results of experimental investigation of violations of the problem.

Key words: cognitive activity, cognitive activity, mental development, intellectual sphere, intellectual sphere preschooler.